

"לא תוסיפו לראותם עוד"

לעילוי נשמת ידידי ורעי הרב איתם הנקין הי"ד
שלא נדרתי - אך כבר לא אזכה להביט בפניו

רבי ברוך הלוי אפשטיין (להלן: רב"א) מספר בספרו 'מקור ברוך'¹, שבתקופת לימודיו בישיבת וולוז'ין, כשהשתתף בסעודת מלווה מלכה עם תלמידים נוספים בביתו של הנצי"ב, בא לפניהם קצב יהודי שסיפר כי בעבר הרחוק, תוך כדי מריבה עם שותפו, הוא נשבע שלא יביט בפניו לעולם. ואכן, מאותה עת הקפיד שלא להימצא באותו מקום ששותפו נמצא, החל מהשתתפות בשמחות שידע ששותפו מוזמן אליהן אף הוא, המשך במעבר לבית כנסת אחר ועד להיעדרות מכל מרחב ציבורי אם ראה ששותפו לשעבר מתקרב אליו. והנה נפטר שותפו לשעבר, ועתה הוא מבקש להביט בפני המת ולבקש ממנו מחילה, ובפיו שאלה האם מותר לו הדבר. כל אחד מן התלמידים הנוכחים חיוה דעתו "על יסוד ההנחה הרגילה בתלמוד ובפוסקים 'שלא על דעת כן נשבע'. ודודי [=הנצי"ב] הוסיף להעיר בעניין זה בכלל כי אמנם דרוש להשתדל שתצא ההוראה להיתר, יען כי אם לעניין המקרה הזה השאלה מצד עצמה, או יותר נכון - מצד תכליתה, אינה נכבדה כל כך, ואיך שתצא ההוראה, בחיוב או בשלילה, אין אסון בדבר, אך הן הלא אפשר ששאלה כזו תגיע עד מרום עניינה, כגון לעניין 'התרת עגונה' שצריך שיעיד על המת...". רב"א אמר בתורו כי יש ראייה מפרשת 'בשלח': הקב"ה מבטיח לישראל (שמות יד, יג) "כי כאשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם", ומיד אחרי קריעת ים סוף (שם פס' ל) כתוב: "וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים", "כי לפי המבואר במכילתא ובמדרשים² כי כל אחד מישראל הכיר בפני המתים את נוגשו ואת לוחצו במצרים, והרי מבואר שראו בפניהם", אם כן יש לנו הוכחה שראיית פני מת אינה נחשבת ראייה³. רב"א מספר כי כששמע הנצי"ב ראייה זו התיר על פיה לשואל להביט בפני שותפו המת, ואף שיבח

- 1 וילנא תרפ"ח, עמ' תתקצז-תתקצט. בספר 'תוספת ברכה', פינסק תרצ"ז, עמ' 104-102, הביא את הסיפור כולו בהרחבה, בציון העובדה שהסיפור כבר פורסם ב'מקור ברוך'.
- 2 שמות רבה כד, ב: "לפי שראו פגרי מצרים שהיו מעבידים בהם בחומר ובלבנים מושטפים על פני המים", וביתר שאת במדרש תהילים כב: "והיו ישראל רואין אותם מתים, שנא' וירא ישראל וגו', ומכירין אותם. מה היו עושין להן? כל אחד ואחד מישראל נוטל כלבו... והיה אומר לכלבו: 'אכול מן היד הזו שנשתעבדה בי'...".
- 3 חיזוק לדברים אלה ניתן לראות ב'העמק דבר' שמות ז, ד: "בצאת הנשמה מן הגוף משתנה צורת הגוף ונשחת הרבה בכמה אופני כיעור".

בקול ראייה זו, ולמחרת אף פנה לרב"א ואמר: "לבד התפעלות נפשי מגוף ההערות... נתעוררו אצלי כמה הרהורים ומחשבות בעניינים והלכות אשר יחש להם אליהן, ולעת מצוא אקוה להעלותם על הגיליון, ואזכיר את שמך עליהן".

חידושו זה של רב"א מובא בקיצור רב בפירושו 'תורה תמימה' (להלן: תו"ת) שמות יד אות ז: "כאן נעיר רק מה דאיתא בזוהר, דאע"פ דכתיב 'לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם', ובכ"ז כתיב 'וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים', והיינו שהכוונה הייתה על חיים ולא על מתים, ויש בזה נפ"מ לדינא כשנשבע אחד שלא יראה פני פלוני ומת פלוני מותר לראותו כשהוא מת [כשצריך לזה, כגון לענין עדות עגונה וכדומה]".

דברי רב"א אכן מבוססים על הזוהר (כרך ב שמות פרשת בשלח דף נג עמוד ב): ר' ייסא שאיל ואמר: כתיב וירא ישראל את מצרים מת, וכתיב לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם? א"ר יוסי: מתין חמו להו. אמר ליה: אי כתיב לא תוסיפו לראותם חיים הוה אמינא הכי. אמר ליה ר' אבא, יאות שאילתא, אלא תא חזי, כתיב (דברי הימים א טז, לו) 'מן העולם ועד העולם', ותנינן עולם לעילא ועולם לתתא".

הרב כשר ציין שחידושו של רב"א בתו"ת כבר הובא בספר 'רביד הזהב', "כדרכו להעתיק בכמה מקומות דברי רביד הזהב"⁴. ואכן הדמיון המילולי והתוכני בין שני הפירושים בולט, כולל הדין הניתן להיגזר מפירושו זה: בעוד רב"א כתב "יש בזה נפ"מ לדינא... [כשצריך לזה, כגון לענין עדות עגונה וכדומה]", כתב ברביד הזהב כשהוא מתבסס אף הוא על הזוהר הנ"ל: "ונראה נפ"מ... לצורך, כגון להתיר אשתו או שירדו בניו לנחלה... והרי ראו אותם! אלא מתים לא נכללו בתיבת 'עולם'".⁵

במאמר זה לא אדון בשאלת הזהות בין הפירושים בתו"ת לפירושי אחרים, ועוד חזון למועד לדיון בשאלה זו; לעת עתה אציין רק שרב"א הכיר את הספר רביד הזהב והשתמש בו,⁶ וכן שאת ציון הנפ"מ ההלכתית הוסיף רב"א בסוגריים מרובעים.

4 הרב מ"מ כשר, תורה שלמה פרשת בשלח, נ"י תשי"א, עמ' מו-מז אות עט. באותה הערה הוא מציין, כי הדיון אם ראיית פני מת נחשבת כראיית האדם נדון כבר בתשובות הראשונים. ראה גם רמב"ן דברים כה, טז, וערוך השולחן חושן משפט סימן רפא סעיף ט. ראה גם דברי רמ"מ קירשנבוים בשו"ת מנחם משיב ח"ב סוף סימן מא, וגם שם ח"א, קיג ע"א. על יחסו של רמ"מ כשר לרב"א ראה בתורה שלמה כרך כו, ירושלים התשל"ד, עמ' שא בהערה. י"מ פעלדמאן מספר כי כשהציג לפני הרב כשר את ספרו, הכולל "ביאורים, חידושים ותיקונים נחוצים" על פירוש תו"ת, כפי עדותו "בשנת התרפ"ז או התרפ"ח, הציע לפני להדפיס את ספרי במכבש הדפוס שלו" (משיבת נפש, ניו יורק תשמ"ב, עמ' ו).

5 'רביד הזהב' מאת רבי דב בער טריויש, הוראדנא תקנ"ז, ריש פרשת בשלח (בערך עמ' 45).

6 הוא הזכירו בהקדמתו לתו"ת (עמ' 4) כאחד הספרים שניסו לחבר בין תורה שבכתב לתושבע"פ: "ובדורו של הגר"א חיבר אחד מחכמי ווילנא ספר מעין עניין כזה, הוא ספר רביד הזהב (הוראדנא תקנ"א), אבל רחוק הוא הרבה משלמות הנרצה בזה... אמנם עם כל זה חיבור יקר ונכבד, וחביב הוא עלי עד מאוד, וכמה פעמים נסתייעתי בו, וזכרתיו לברכה בביאורי לחיבור זה". בפירוש התו"ת מוזכר ספר רביד הזהב במפורש כשלושים פעם.

במאמר זה אדון רק בשאלה האם אכן הסכים הנצי"ב לפירושו של רב"א, בהנחה שהסיפור בכללותו אכן התרחש.⁷

לדברי רב"א הנצי"ב אמר לו שיכתוב את הפירוש שלו בשמו. פירושו של רב"א לא היה יכול להיכתב ב'העמק דבר' (להלן: העמ"ד) על התורה, כיון שהספר יצא לאור עוד לפני שהגיע רב"א לשיבת וולוז'ין (נדפס בוויילנא תרל"ט-תר"מ). אמנם במהדורה הבאה של הספר (ירושלים תפרח"י=תרצ"ח) הובאו הערות שהנצי"ב הוסיף בכתב יד לספריו, אך גם במהדורה זו לא הובא חידוש זה של רב"א, לעומת חידוש אחר של רב"א שהובא בשמו שם⁸. על נאמנות סיפורי רב"א במקור ברוך כבר כתב רי"א קמהלאר⁹: "וגם אביו הגאון ז"ל לא רשם אז את השיחה עם כל התגין והעוקצין למוסרם בדיוק לבנו ר' ברוך מבלי לחסור גם עוקץ אחד, ומאין ידע הר' ברוך עפשטיין למסור לנו השיחה עם מליצות בכפל מילים ובביטויים שונים? אין זאת אלא שהוסיף מדיליה כיד צחות הלשון ותפארת המליצה הטובה עליו, ועל כן אין לסמוך על דבריו, כי קשה לברר מתוכם את הדיבורים שדיבר הגה"ק מוהרמ"מ ז"ל¹⁰".

למרות זאת, עדיין נוכל להניח שהסיפור בכללותו - כפי שזכרו רב"א וכתבו עשרות שנים לאחר שהתרחש - אכן אירע, כפי שציין ר"א הנקין הי"ד באופן כללי כי "הסיפורים המובאים ב'מקור ברוך' נכתבו רובם ככולם בעיבוד חופשי, ולשון

7 לצורך השוואה, ב'שרי המאה' ח"א עמ' 194-192 ייחס רי"ל מימון את הסיפור לנודע ביהודה בילדותו. ואף שאין צורך להאריך באמינות סיפורי רי"ל מימון, אציין רק לפירוש זהה הקיים בתו"ת וב'העמק דבר' בבראשית לב, טז, אך בעוד בתו"ת הובא הפירוש ללא ציון מקור כלשהו, הנצי"ב הוסיף לאחר הפירוש 'מצאתי'. מקורו של הפירוש הוא 'דברי דוד', ר' דוד סג"ל (הט"ז), ירושלים תשל"ח, עמ' לח, ואכן רי"ל מימון (שם ח"ג עמ' 6) ייחס את הפירוש לט"ז בילדותו. יש לציין שר"י ורמ"י קופרמן במהדורתם ל'העמק דבר' בראשית, ירושלים תשע"א, עמ' תמד הערה 92, ייחסו את החידוש דווקא לר' יעקב סלניק בספרו 'נחלת יעקב'. לכאורה, בסיס הפשט של החידוש הנ"ל מובא כבר בדברי ר"י בכור שור (מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"ד, עמ' נח-נט), ואף שבשני המקרים יש לשאול מניין לרי"ל מימון פרט ביוגרפי זה בחיי הנודע ביהודה או הט"ז, הדברים מספיקים כדי להוציא את הסיפור של רב"א מחזקת נאמנות.

8 הוספות לבמדבר כח, יא. פירוש זה מופיע בהרחבה בספרו של רב"א 'תוספת ברכה', פינסק תרצ"ז, במדבר כח יא, עמ' 228. בשו"ת הנצי"ב 'משיב דבר', ירושלים התשכ"ח, מובאות שתי תשובות שנשלחו לרב"א. המדפיסים ציינו בהקדמה כי השמיטו את תארי הכבוד לנמענים, אך בתשובה אחת (סימן יב עמ' 16) מוזכר רב"א בתור: 'גיסו וב"א [=בן אחותי] הרב ברוך הלוי נ"י'. תשובה אחרת מופנית רק ל'מ' ברוך נ"י (סימן לא עמ' 36), כך שקשה לומר בוודאות כי גם תשובה זו יועדה לרב"א.

9 הדברים נכתבו ביחס לפגישה של אביו של רב"א עם ה'צמח צדק', אך דבריו בהחלט מתאימים גם לסיפורים אחרים של רב"א, כולל סיפורנו זה.

10 'דור דעה' - גאוני הדור, פיערטקוב תרצ"ה, עמ' עו-עז. וראה את הערה 25 במאמרו של ידידי הרב איתם הנקין הי"ד, ר' יחיאל מיכל עפשטיין והצמח צדק בעדשת הספר 'מקור ברוך', עלוני ממרא 123, קרית ארבע התשע"א, עמ' 194.

הדברים אינה מייצגת אלא את סגנונו של הרב ברוך עפשטיין; את היומרה ההיסטוריונית, לפיכך, יש לייחס רק לגרעין תוכן הדברים - הטעון כשלעצמו בדיקה ביקורתית כמו כל חומר היסטוריוגרפי אחר¹¹.

לפיכך, נבחן את דעתו של הנצי"ב ביחס לשאלה, כיצד הבטיח משה לישראל "כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תספו לראותם עוד עד עולם", בעוד שבסופו של דבר ראו ישראל את המצרים מתים. הנצי"ב מבאר את פשוטו של הפסוק שבשמות יד, יג, ולאחר מכן הוא מוסיף: "...אכן תיבת 'עוד' מיותר, ומה היה מקרא חסר אם נכתב: 'לא תוסיפו לראותם עד עולם?' ומזה יצאה כוונה שניה, ויבואר בספר דברים י"ז ט"ז¹². וכך כתב שם הנצי"ב על האיסור לשוב למצרים 'זה' אמר לכם לא תספון לשוב בדרך הזה עוד": "כבר פירשו הראשונים שהוא המקרא שבפרשת בשלח 'לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם'¹³. וכ"ה ברבה מגילת אסתר בשם רשב"י, בג' מקומות הזהיר הקב"ה כו'. ולא שעיקר פשטא דקרא הוא לאזהרה, דוודאי אינו אלא הבטחה, רק למדנו משה רבינו בשם ה' שיש באותו מקרא כוונה שניה שהוא אזהרה... ומזה למדנו שיש בדבר ה' כוונות שונות לבד הנראה ממשמעות העניין, והיינו ממה שאמר בשם ה' 'לא תוסיפו לראותם עוד', והוא כפל לשון, דהוספה היינו עוד הפעם, אלא ללמדנו בזו אזהרה שלא יוסיפו ברצון לראותם עוד. ומעתה מדויק האי 'עוד' לפרש כדתנן שלהי מסכת סנהדרין לא תבנה עוד לכמות שהיתה כו', הכא נמי דווקא כמו שהיו במצרים, והיינו שדייק הכתוב כאן לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד"¹⁴.

הנצי"ב מסתמך על דעת רבי עקיבא במסכת סנהדרין פ"י מ"ו ביחס לציווי על עיר הנידחת: "רבי עקיבא אומר: לא תבנה עוד - לכמו שהייתה אינה נבנית, אבל נעשית היא גנות ופרדסים", שהמילה 'עוד' בצמידות לשבועה מכוונת לומר כי המצב כפי שהוא ברגע השבועה לא יתקיים עוד. פירוש זה של הנצי"ב הוא עקבי, ולפי זה הוא מסביר את המילה 'עוד' בשבועות ובאמירות דומות להן, כשהוא עומד על ההעדר לכאורה של הצורך במילה 'עוד' במבנה המשפט.

כך מסביר הנצי"ב את אמירתו של ה' לאחר המבול: "לא אסף לקלל עוד את האדמה... ולא אסף עוד להכות את כל חי": "ותיבת 'עוד' נראה מיותר... לא אוסיף לקלל עוד כמו שהיה רעב של כליה בכל העולם" (בראשית ח, כא). ובהוספות שם

11 ר"א הנקין שם, עמ' 195.
 12 מעניין שבכל שאר המקומות שהנצי"ב מפנה לפירושו זה הוא מפנה לפסוק יז, אע"פ שלפנינו הפירוש הוא על פסוק טז, כראוי.
 13 ראה פירוט בהמשך המאמר ובהערות השוליים. ראה גם את דברי רי"ש שפיגל ב'דף שבועי' בהוצאת אוניברסיטת בר אילן לפרשת בא תשנ"ט, שהראה שר' יוסף ענגיל בגיליוני הש"ס והר"ר מרגליות בספרו מרגליות הים על סנהדרין הוכיחו זאת מעוד מקורות.
 14 מעניין כי הנצי"ב לא עמד בפירושו כאן על ההבדל בין המילה 'תוסיפו' למילה 'תוסיפון', כפי שעמד במקומות אחרים בפירושו (שמות יח, כו; דברים א, יז-יח, ה, ל, ז, יב, ח, א) כי סיומת 'ן' בפועל ברבים מציינת הקטנה. אמנם הנצי"ב לא היה עקבי בהגדרה זו.

כתב: "...העיקר הוא תיבת 'עוד', לומר דווקא כמו שהיה לא יכה, אבל בוודאי יהיו עונשין"¹⁵.

כך מובן מדברי הנצי"ב בעניין היונה ששלח נח: "ולא יספה שוב אליו עוד - משום שאז לא הזדמן מה בפיה להשיב¹⁶, והייתה יראה גם עתה לשוב ריקם כלימודה, ובאשר היה לה מקום לנוח על כן לא שבה עוד", ובהוספותיו חידש הנצי"ב מהמילה 'עוד' שבסופו של דבר היונה חזרה אל נח: "אח"כ כשהשיגה דבר שבה אליו". בהוספה הקיימת רק במהדורת וולוז'ין¹⁷ רעיון זה מופיע באופן מורחב יותר ממה שמובא בהוספות: "האי 'עוד' מיותר... וגם כאן יש לפרש שלא שבה בשעה שלא היה לה מה להביא כבראשונה, אבל אח"כ כשהשיגה איזה דבר שבה אליו".

כך מסביר הנצי"ב את שינוי שמותיהם של אברהם ויעקב: "ולא יקרא עוד את שמך אברם - האי 'עוד' מיותר, ומה מקרא חסר אם אמר: 'ולא יקרא שמך' וגו', כמו להלן: 'לא תקרא שמה שרי' [שם פסוק טז]? אלא משמעות 'עוד' - כמו שהיה עד כה... והכי נמי רק זרע אברהם לא יקראו לו 'אברם', אבל אומות העולם קוראים אותו אברם"¹⁸.

בהוספותיו לבראשית כט, כז הוכיח הנצי"ב את הדברים שמקורם בבראשית רבה ע, כ ביחס לארבע שנות העבודה של יעקב בלאה וברחל, המובאים בקצרה ברש"י (שם פסוק ל): "עוד שבע שנים אחרות - אמר רבי יהודה בר סימון: בנוהג שבעולם פועל עושה מלאכה עם בעל הבית שתיים ושלש שעות באמונה ובסוף הוא מתעצל במלאכתו, ברם הכא... מה הראשונות באמונה אף האחרונות באמונה", וכך מדייק הנצי"ב מהמילה 'עוד' המיותרת לכאורה מעצם קיום המילה 'אחרות' - "ומזה יצא הדרש כפירש"י במקרא ל': 'הקישן לראשונות וכו'".

כך מסביר הנצי"ב את אמירתו של משה לפרעה ערב מכת בכורות: "לא אסף עוד ראות פניך" (שמות י, כט), והרי מיד לאחר מכת בכורות נאמר: "ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו מתוך עמי" (שמות יב, לא): "ואמר משה שלא יוסיף לראות באופן שהיה עד כה, כי מעתה יבוא פרעה אליו"¹⁹.

15 ראה אור החיים שם.

16 המילה 'להשיב' בפירוש זה משמשת את הנצי"ב הן במובן 'שיבה' והן במובן 'להשיג', כפי ניתן לראות בהוספה שם. על השימוש במילה אחת בתורה עצמה לשתי משמעויות ראה בהקדמת הנצי"ב לתורה אות ז.

17 להרחבה, ראה במאמרי 'על כתיבת 'העמק דבר' ועל פירוש 'חסידיך', 'המעין' גיל' 202 [נב, ב] טבת תשע"ב, עמ' 50-56.

18 בראשית יז, ה. במהדורת וולוז'ין נוסף: "שגם הנפש אשר עשה וגיירם קראו אותו 'אברם'", וראה עוד את תשובת הנצי"ב לר' אברהם עבר ממניסק, ישורון כ, עמ' תקמ. ובדומה לכך כתב בבראשית לה, י: "לא יקרא עוד שמך יעקב - כמו שהיה לא יאמר, אבל אומות העולם קוראים בשם יעקב" (והשווה בראשית רבה עח, ג).

19 העמ"ד י, כט ד"ה לא אוסיף עוד. בצורה דומה כתבו זאת כבר שם ראב"ע, חזקוני, רמב"ן, רבנו בחיי ואור החיים. וייתכן שגם את הפסוק ביחזקאל כד, יג מבאר הנצי"ב באותו אופן, ראה שו"ת משיב דבר ח"ב סי' סו.

אם נחזור לסיפור שסיפר רב"א, נראה מאחת מהוספותיו של הנצי"ב לפירוש העמ"ד (שמות יד, ל) שהנצי"ב דווקא דוחה את חידושו של רב"א: "וירא ישראל את מצרים] מת על שפת הים - אין הפירוש שראו שמתו כבר, דאם כן כל הכתוב למותר, ומאי נפ"מ אם ראו או לא ראו? ברור שאחר שנטבע מתו! אבל משמעות 'מת' שהולכים למיתה, אבל היו עוד מפרפרים בחיים"²⁰. כלומר, לדידו של הנצי"ב ראיית ישראל את המצרים 'מתים' היא בזמן הווה - בתהליך מיתתם של המצרים. לפי זה ראייתו של רב"א לא רלוונטית ביחס לשאלתו של אותו קצב, שהרי אין לדייק את מה שרצה לדייק מהתיבה 'עוד' שראו אותם מתים ולא חיים, והקושיא במקומה עומדת. מאידך גיסא, לאורך המאמר ראינו כי שיטת הנצי"ב במילה 'עוד', הדורשת שהמצב יישאר כפי שהוא, יכולה להתאים גם לראיתו של רב"א וגם לשאלת אותו קצב; הבטחת משה לישראל: "כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תספו לראותם עוד עד עולם" מתקיימת בעצם הפיכתם של המצרים למתים²¹, וכך גם ביחס לשאלה שנשאל שבועתו של אותו קצב לא בטלה, אלא שהוא נשבע על מצב מסוים (חיותו של שותפו), וברגע שהשתנה המצב השבועה כבר לא חלה עליו.

נשארנו תוהים: אם הסיפור לא התקיים כפי שתיאר אותו רב"א, מה גרעין האמת הקיים בו? אולם לאמיתו של דבר אין סיבה לדחות חלק כלשהו מהסיפור שסיפר רב"א. רב"א מתאר כי לאחר שנשאל הנצי"ב הוא לא מיהר להשיב על השאלה, עודד את הנוכחים להביע את דעתם בנושא ההלכתי, וציין שבמקרה שלפניהם אין באמת נפ"מ הלכתית. אמנם רב"א מתאר שלאחר שהציע את הצעתו, "וביד דודי צלוחית עם חמין, ובהתרגשות לבו להדברים כמעט נשמטה הצלוחית מידו", ומיד אחריה פסק לשואל "לך והבט בפניו כרצונך". אך אין לראות בהתרגשותו של הנצי"ב משום הסכמה לשיטת רב"א. נראה שהתרגשות זו נבעה מאהבת התורה כפשוטה בשמיעת פירוש יפה ומחודש, וכן מסיבה חינוכית: רב"א מתאר את עצמו באותה תקופה כמי שנמצא על פרשת דרכים, האם להמשיך את לימודיו התורניים או לפנות לעסקים. רב"א שיתף בדילמה זו את הנצי"ב, והוא פורש את ההתדיינות ביניהם על פני חמשת העמודים הקודמים לסיפור שבו פתחנו. לפיכך, יש לראות בהתרגשותו של הנצי"ב ובשבחי רב"א למחרת חלק מתהליך חינוכי שמטרתו הייתה השארת רב"א בעולם התורה. נראה שרב"א עצמו חש בכך, ואת הסיפור כולו הוא חותם בבקשתו של הנצי"ב מרב"א הצעיר להעלות על הכתב עוד פנינים מאותו הסוג. ע"פ עדותו של רב"א שם, דברים אלו עודדו אותו לימים לכתוב את פירושו לתורה - 'תורה תמימה'. אם אמנם בפירוש הפסוק המדובר חלקו הנצי"ב ותלמידו רב"א, על עצם השימוש

20 והשווה למכילתא שם: "מתים' אין כתיב כאן, אלא 'מת על שפת הים', מתים ולא מתים, כעניין שנאמר: 'ויהי בצאת נפשה כי מתה' (בראשית לה, יח), וכי מתה היתה!! והלא כבר נאמר: 'תקרא שמו בן אוני' (שם), אלא מתה ולא מתה".

21 או בעצם הגעתם של ישראל אליהם, בהפכם מנרדפים - למתקרבים למצרים מרצון, בדומה לפירושו של הנצי"ב בשמות י, כט שהובא לעיל.

במתודה הפרשנית של המילה 'עוד' הסכים רב"א. למשנה שעליה התבסס הנצי"ב בפירושו: "והיתה תל עולם... רבי עקיבא אומר לא תבנה עוד - לכמו שהיתה אינה נבנית אבל נעשית היא גנות ופרדסים" (סנהדרין פ"י מ"ו) יש מקבילה המובאת בערכין כו, א:

רבי אליעזר אומר: לא נכנסין ולא נותנין [וכו']. אמר רבה: מ"ט דרבי אליעזר? אמר קרא (ויקרא כז, כ): "ואם לא יגאל את השדה לא יגאל עוד, ואם מכר את השדה והיה השדה בצאתו ביובל". אמר אביי: סכינא חריפא מפסקא קרא! אלא אמר אביי, טעמא דרבי אליעזר כדתניא: לא יגאל - יכול לא תהא נגאלת שתהא לפניו כשדה מקנה? ת"ל: עוד, לכמות שהייתה אינה נגאלת, אבל נגאלת שתהא לפניו כשדה מקנה".

וכפירוש זה כתב רב"א בתו"ת ויקרא פרק כז אות קכ:

דכן משמע לשון 'עוד', שהדבר חוזר למה שהיה בתחילה, והיינו שלא יגאל עוד לעניין שהיה בתחילה שדה אחוזה שלא תצא ביובל, אבל תהיה אצלו כשדה מקנה שיוצאה לכהנים ביובל.

* * *

במאמר זה ניתחנו את סיפורו של רב"א הן מבחינה פרשנית והן מבחינה עובדתית-היסטורית. שני היבטים אלו אפשרו לנו להבחין במחלוקת הפרשנית בין רב"א לנצי"ב מחד, ומאידך להעמיד את הסיפור שסיפר רב"א במקומו הנכון. ישיבת וולוז'ין מוכרת לנו בעיקר על פי תרומתה להקמת עולם התורה בליטא ודרך בוגריה הבולטים והמצטיינים, אך היו בה גם תלמידים רבים שעמדו על פרשת דרכים, במיוחד על רקע הלבטים בין מודרנה והשכלה לעולם התורני; סיפורו של רב"א על פי פרשנותו מאיר לנו את דמותו של הנצי"ב גם כראש ישיבה המחנך את תלמידיו ומעודד אותם למצוא את דרכם בעולם התורה.*

* איתם הי"ד ואני אבל"א למדנו הלכה בחברותא בישיבת 'ניר' בקרית ארבע. לצד הלימוד המשותף קדם לנו עולם הכתיבה, העריכה והמחקר. בהביאנו איש את עולמו לעולם משותף זה, הקמנו מחדש את ביטאון הישיבה 'עלוני ממרא' (ראה במדור 'נתקבלו במערכת' ב'המעין' ניסן תש"ע [ג, עמ' 112]. לפני הקמת הביטאון ואף לאחריו התמדנו בכתיבת מאמרים, ו'המעין' היה הבמה הראשונה לפרסום מאמריו, איש בתחום עניינו (איתם הנקי: החרם על רי"מ פינס בירושלים וקשריו עם גיסו רבי דוד פרידמן, 'המעין' טבת תשס"ט [מט, ב] עמ' 38-19; שמריה גרשוני: "עד אשר אמצא מקום במשכנות לאביר יעקב": רבי שמעון שקופ זצ"ל וכהונת ראש ישיבת 'מרכז הרב' - מסורות ועובדות, 'המעין' תשרי תש"ע [ג, א] עמ' 98-79). המאמר המודפס כאן, העוסק בענייני תורה, פרשנות והיסטוריה, מחבר בין תחומי העניין של כל אחד מאיתנו, ואני מקווה שהצלחתי להשתמש בו בכלים בהם ניתח איתם ז"ל כל דמות היסטורית, כל אירוע בעל חשיבות ואף אפיזודות חולפות. חבל על דאבדין ולא משתכחין. תנצב"ה.